

26. ЦДАГО України. – Ф. 1. – оп. 24. – спр. 3499. – 32 арк.
 27. ЦДАГО України. – Ф. 1. – оп. 24. – спр. 3707. – 27 арк.
 28. ЦДАГО України. – Ф. 1. – оп. 24. – спр. 785. – 162 арк.
 29. Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України. – Ф. 668. – оп. 1. – спр. 146. – 45 арк.
 30. ЦДАМЛМ України. – Ф. 668. – оп. 1. – спр. 156. – 2 арк.
 31. ЦДАМЛМ України. – Ф. 668. – оп. 1. – спр. 202. – 169 арк.
 32. ЦДАМЛМ України. – Ф. 668. – оп. 1. – спр. 206. – 21 арк.
 33. ЦДАМЛМ України. – Ф. 668. – оп. 1. – спр. 223. – 25 арк.
 34. ЦДАМЛМ України. – Ф. 668. – оп. 1. – спр. 229. – 7 арк.
 35. ЦДАМЛМ України. – Ф. 668. – оп. 1. – спр. 231. – 3 арк.
 36. ЦДАМЛМ України. – Ф. 668. – оп. 1. – спр. 244а. – 2 арк.
 37. ЦДАМЛМ України. – Ф. 668. – оп. 1. – спр. 245. – 2 арк.
 38. Шевченко Л. Культурно-ідеологічні процеси у 40–50-х рр. / Л. Шевченко // Укр. істор. журн. – 1992. – № 7-8. – С. 39-48.

Еремеева К. А. Пресса Советской Украины и политика партии: проблема соответствия (случай выполнения журналом «Перець» заданий газеты «Правда»).

Статья посвящена анализу соответствия редакторской политики журнала «Перець» властным директивам, помещенным в редакционной статье «Против идеологических извращений в литературе» в газете «Правда» от 2 июля 1951 г.. Был рассмотрен процесс спуска директив от органов власти к работникам прессы. Сделан вывод о поливариативности интерпретаций «Перцем» партийных указаний и выдвинуто предположение о возможных причинах этого.

Ключевые слова: журнал «Перець», газета «Правда», директивы, пресса, юмор, цензура.

Yeremieieva K. A. From directive to feuilleton: about one case of implementation of the newspaper "Pravda's" tasks by the magazine "Perets".

This article was devoted to analyze the conformity between the editorial policy of the magazine "Perets" and government directives. The second was reflected in an editorial entitled "Against the ideological distortions in the literature" in the newspaper "Pravda" on July 2, 1951. The process of sinking of directives from the authorities to the press officer was considered. It was concluded, that polivariativnosti interpretations "Pepper" party instructions and suggested the possible reasons for this.

Keywords: magazine "Perets", the newspaper "Pravda", directives, press, humor, censorship.

УДК 930.2:323.3–054.73(=162.1)(477)"1914/1918"

Польські біженці Першої світової війни на Харківщині: джерелознавчий аспект (1914–1918 рр.)

Жванко Л. М.

Статтю присвячено аналізу історичних джерел, у яких йдеться про перебування польських біженців на території Харківської губернії та міста Харкова під час Першої світової війни. Визначено ті види документів, які є найбільш інформативними для характеристики зазначеної проблеми.

Ключові слова: Перша світова війна, поляки, біженці, Російська імперія, польська громада.

Історія сповнена людським стражданням. Війна, як апогей людського зла, часто змушувала залишати людину свій дім, свою землю і втікати від ворога, від страху бути вбитим. Велика війна 1914 – 1918 рр. уперше в історії цивілізації показала в яких величезних масштабах може бути здійснено це виселення, коли за справу береться влада воюючих сторін. То була очевидна новація – примусове вивезення військовими воюючих сторін у тиллові райони власного цивільного населення. Акція, яка була проведена у Російській імперії, стала одним із перших випадків ініційованого владою широкомасштабного переселення ХХ століття. Як жила-виживала людина, яка була позбавлена домівки та звичного оточення, можна дізнатися там, де «законсервовано» минуле – в архіві. Отже, запропонована стаття – роздуми над історичними джерелами, які дозволяють, певним чином відчувати трагізм ситуації, в якій опинилися поляки, евакуйовані з теренів Царства Польського у тиллові райони Російської імперії. Одним з таких була Харківська губернія та місто Харків.

Слід зазначити, що останнім часом проблематика біженства під час Першої світової війни, й зокрема доля польських вигнанців, стала предметом дослідження українських та польських істориків. Фундаментальною роботою у цьому аспекті є колективна монографія «Tułaczy los. Uchodźcy polscy w imperium rosyjskim w latach pierwszej wojny światowej», яку написали вчені Інституту історії Люблінського університету ім. Марії Кюрі-Склодовської Маріуш Коженювський, Маріуш Мандзик та Даріуш Тарасюк [2]. Свою роботу вони присвятили перебуванню польських біженців у Російській імперії у роки Першої світової війни, серед іншого певну увагу вони приділяють і Харківській губернії та місту Харкову. На сьогодні можна казати про те, що саме в Любліні сформувалася наукова школа з вивчення історії польських біженців під час Першої світової війни [10].

Праці українських істориків, враховуючи регіональний характер зазначеної теми, передовсім представлені розвідками харківських істориків. Перш за все,

©Жванко Л. М., 2016

згадаємо збірник документів, присвячений біженству Першої світової війни, упорядкований Л. М. Жванко [5]. Він містить 250 оригінальних історичних джерел, які містять цікаву інформацію стосовно життя польських біженців у Харкові [7]. Узагальнене бачення проблематики біженства дослідниця запропонувала у монографії «Біженці Першої світової війни: український вимір (1914 – 1918 рр.)» [8], комплексному науковому дослідженні, яке отримало схвальні відгуки колег [3]. Крім того, слід назвати інші кілька статей авторки з даної проблематики, які вийшли друком в українських та польських наукових виданнях [9, 11 – 13]. Цікавими є низка публікацій іншої харківської дослідниці Т. М. Лихачової, яка в контексті долі польських біженців на теренах Російської імперії, виокремлює й аспекти їх перебування в Харкові [14, 15].

У збірнику документів «Поляки на Харківщині», про який йдеться останнім часом, безсумнівно, слід опублікувати й ті документи, що висвітлюють екстремальні умови проживання біженців під час Першої світової війни, взаємини прибулих поляків і місцевої польської громади та місцевого населення загалом.

Хронологія «блоку документів» про польських біженців Першої світової війни має бути «класичною»: нижня межа – 1914 р., тобто початок війни (до цього часу відносяться документи, які свідчать про бажання харківців надати допомогу полякам, як «братам слов'янам, які перші зустріли ворога»); верхня – 1918 рік, завершення світового конфлікту та проголошення незалежності Польської держави.

Зазначений час став надзвичайно складним для польського народу, особливо жителів тих територій, що перебували у складі Російської імперії. Жахи наступу німецьких військ були поєднані із незворотністю насильницької евакуації цивільного населення Царства Польського – автономного краю Російської імперії, приєднаного до неї за результатами Віденського конгресу 1815 р. Як зазначає Д. Пługавко, «Трагедія польського народу в роки війни підсилювалася і багатотисячними юрбами злиднених біженців. Окрім того, значного горя принесла і примусова та безцеремонна евакуація польського населення російською владою у серпні 1915 р.» [4, с. 14 – 15].

Масова поява етнічних поляків, у тилкових губерніях України була зафіксована у середині літа 1915 р., що було зумовлено відступом російських армій з Польщі, Західної Прибалтики та Галичини. Фактично, поляки склали найбільшу групу біженців у Російській імперії після росіян на українців. Близько мільйона поляків, підданих царя Миколи II, як стверджує професор Маріуш Коженювський, були змушені залишити свої спустошені землі та вирушити вглиб Росії [1, с. 5]. Загалом біженці були евакуйовані російською владою з дев'яти губерній Царства Польського, найбільше з Сувальської, Ломжинської, Варшавської, Люблінської губерній. Зазначений процес евакуації населення польськими науковцями характеризується як «насильницьке вислання».

У запланованому збірнику документів важливо подати такі документи, які можуть передати внутрішній стан цих людей, які знайшли тимчасовий притулок на Харківщині: переживання жінки, дитини, літньої людини і т.д. Важливим моментом має стати ілюстрація того, як вигнанців зустріла хай і невелика, але згуртована польська громада Харкова і Харківщини.

Історичні документи свідчать, що польські біженці не були самотні зі своїми проблемами, адже на допомогу їм прийшла, хоча й не така численна, але згуртована польська громада Харкова і оточила дійсно родинною турботою. В умовах триваючої війни їм самим було нелегко перебудувати своє життя на новий лад, але почуття солідарності спонукало їх створювати громадські спілки, започатковувати притулки для дітей та літніх людей, займатися пошуком для прибулих місць працевлаштування, організацією навчання, збирати пожертви, видавати для них книги, шукати загублених в дорозі родичів і, що дуже важливо, за тисячу кілометрів творити дух рідної Польщі.

Поляки Харкова жертвували свої приміщення, кошти, одяг і взуття, свій час, передавали своє душевне тепло для колись далеких географічно, а тепер таких близьких вигнанців з їх історичної Батьківщини. Власне можна говорити про такий собі обмін душевним теплом, турботою, тугою за рідним краєм. При цьому представниці польської громади Харкова Марія Вільга, Регіна Щавинська, Олена Дворжанчик, Марія Карсницька, Олена Виршилло та багато інших, виконуючи в тогочасному (все ще патріархальному) суспільстві роль матері і дружини, спільно зі своїми чоловіками брали активну участь в організації допомоги своїм землякам, переймалися проблемами польських біженців.

Безумовно, важливим критерієм при відборі документів є наявність інформації, що дозволяє з'ясувати такі аспекти: кількість польських біженців у Харкові, географія прибуття, умови транспортування, віковий, статевий, професійний, соціальний склад біженців. Цікавим джерелом для висвітлення окресленої проблеми є «Статистична книга для польських біженців у роки європейської війни 1914-1916», упорядкована польським біженцем з Варшави Владиславом Слудковським та опублікована у Москві в 1916 р. Крім узагальнюючої інформації щодо розміщення в межах імперії відділень різних громадських спілок, які опікувалися справами біженців, умов транспортування, норм перевезення багажу, розмірів поштових переказів та ін., подано поіменний список біженців поляків із зазначенням нового місця проживання. Серед них – понад 160 осіб, які знайшли свій притулок у Харкові. Поіменний список польських біженців, складений ним, є надзвичайно цінним джерелом, який дозволяє, певним чином, визначити географію прибуття, розміщення, статевий склад евакуйованих [6].

Крім того, можна використати документи, які вже пройшли археографічне опрацювання й уміщені у збірнику документів «Біженство Першої світової війни в Україні: документи і матеріали (1914 – 1918 рр.)». На його сторінках опубліковано 18 документів, які стосуються різних аспектів перебування польських біженців на Харківщині та у місті Харкові [7].

У фондах Держархіву Харківської області зберігається багатющий фонд відділу влаштування біженців Харківського губерньського присутствія (ф. 18), з якого авторкою опрацьовано усі 299 одиниць архівного зберігання. На основі його матеріалів сформовано узагальнення щодо соціального захисту біженців на рівні конкретно взятої губернії, віднайдено цілий пласт листування біженців з різними інституціями, який може стати об'єктом спеціальних досліджень. Окрім того, було опрацьовано матеріали таких фондів: Харківське губерньське у справах товариств та спілок присутствіє (ф. 29), Харківська міська управа (ф. 45),

Харківське губернське відділення Всеросійського комітету по наданню допомоги постраждалим від воєнних дій (княжни Тетяни Миколаївни) (ф. 317).

Цікавим, на нашу думку, є фонд Канцелярії курата Харківської римокатолицької церкви (ф. 965). У ньому зберігаються документи, які присвячені благодійній діяльності парафіян по збору коштів для поляків-біженців. У фонді Харківського губернського у справах товариств та спілок присутствіє (ф. 29) містяться документи, які висвітлюють засадничі принципи діяльності цієї структури, протоколи засідань та статuti польських благодійних спілок з надання допомоги біженцям, як, наприклад, Товариства допомоги бідним сім'ям поляків, які беруть участь у війні та постраждалому від війни польському населенню. У фонді Харківської міської управи (Ф. 45) зібрано справи, які висвітлюють процес навчання дітей польських біженців.

Важливе змістове навантаження несуть матеріали друкованих органів громадських організацій ВЗС, ВСМ та Тетянинського комітету – «Известия Главного комитета Всероссийского земского союза помощи больным и раненым воинам», «Известия Всероссийского союза городов», «Бюллетень Комитета Юго-Западного фронта», «Известия Комитета ЕЕ Императорского Высочества Великой Княжны Татьяны Николаевны», «Известия Харьковской городской думы».

Упродовж 1914–1918 рр. різні за змістом та формою матеріали газет спонукали український загальнорічний допомогати «братом, які перші зустріли удари ворога...». Аналізуючи наповненість преси матеріалами про біженців, можна виокремити певні етапи у висвітленні періодикою цієї проблеми. Так, у понад трьох десятках періодичних видань 1914 р., які зберігаються у газетному відділі Національної бібліотеки ім. В. Вернадського, відсутні будь-які згадки про біженців, що пояснювалося, не в останню чергу, ситуацією на фронті. З літа 1915 р., коли розпочалася масова евакуація цивільного населення із західних губерній Російської імперії, преса розпочинає активно її висвітлювати. У рубриках «Хроніка», «Місцева хроніка», «Місцеве життя», «Дописи з місць» постійно подавалися матеріали про рух біженців, проблеми в дорозі, напрямки допомоги, різні заклики про благодійні збори на користь цих людей та ін.. У подібному ключі проблеми біженства висвітлювали і харківські періодичні видання.

Значну кількість матеріалів про життя біженців можна віднайти у пресі 1916 р., оскільки саме в цей рік біженці почали обживатися на своїх місцях, виникли нові проблеми, пов'язані із пошуком роботи, навчання дітей, фінансуванням різних заходів. В окрему групу публікацій можна виділити різні подяки, починаючи від стандартних подяк Великої княжни Тетяни різним жіночим комітетам, до подяк, які були висловлені окремими партіями біженців своїм провідникам. У періодиці є матеріали про зустрічі біженців місцевими громадами, оголошення та звіти про різні благодійні збори на їх користь, інформація про навчання дітей, проблеми із працевлаштуванням, відкриття різноманітних закладів допомоги, майстерень, їдалень, іноді маємо навіть ілюстративний матеріал тощо.

У 1917 та 1918 р. різко скоротилася кількість публікацій про цих людей. Зрозуміло, що з весни 1917 р. революційна стихія, яка охопила українські землі, вийшла на перше місце за своєю значимістю. У 1918 р. преса Української Держави висвітлювала проблеми уже реєвакуації біженців до своїх домівок.

Таким чином, проблема перебування польських біженців на теренах Харківської губернії та Харкова під час Першої світової війни є надзвичайно цікавим аспектом історії місцевої польської громади, взаємин українців та поляків в екстремальних умовах життя соціуму. Блок історичних джерел, який буде запропоновано читачу у збірнику, присвяченому полякам на Харківщині, дозволить зробити власні висновки, виробити власне бачення проблеми.

Примітки

1. *Korzeniowski M.* Na wygnańczym szlaku... Działalność Centralnego Komitetu Obywatelskiego Królestwa Polskiego na Białorusi w latach 1915–1918. / M. Korzeniowski. – Lublin: Lubelskie Towarzystwo Naukowe, 2001. – 389 s.
2. *Korzeniowski M.* Tułaczy los. Uchodźcy polscy w imperium rosyjskim w latach pierwszej wojny światowej / M. Korzeniowski, M. Mańdzik, D. Tarasiuk. – Lublin: Wydawnictwo uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2007. – 238 s.
3. *Pavlova, Irina:* Rezension über: Ljubov M. Žvanko, Biženci peršoji svitovoji vijny. Ukraïns'kyi vymir (1914-1918 rr.). Monografija, Charkiv: Apostrof, 2012, in: Jahrbücher für Geschichte Osteuropas / jgo.e-reviews, JGO 62 (2014), 4, S. 613-615, <http://recensio.net/r/54e5c1457b854cf5a8b8da177d9a2ab5> First published: Jahrbücher für Geschichte Osteuropas / jgo.e-reviews, JGO 62 (2014), 4.
4. *Plugawko D.* Sienkewicz w Szwajcarii / D. Plugawko. – Poznań: Wydawnictwo uniwersytetu Adama Mickiewicza, 1986. – 171 s
5. *Rudolf Mark Augustinus:* Rezension über: Ljubov M. Žvanko, Biženstvo peršoji svitovoji vijny v Ukraïni. Dokumenty i materialy (1914–1918 rr.), Charkiv: CHNAMG, 2009, in: Jahrbücher für Geschichte Osteuropas / jgo.e-reviews, jgo.e-reviews 2012, 2, S. 37-38, <http://www.recensio.net/@@redirect-to-uuid/5fd298f>.
6. *Stodkowski W.* Statystyczna księga wygnańców polskich podczas wojny europejskiej w latach 1914-1916 / W. Stodkowski // Moskwa, 1916. – 130 s.
7. *Жванко Л. М.* Біженство Першої світової війни в Україні: Документи і матеріали (1914–1918 рр.): монографія / Л. М. Жванко; Харк. нац. акад. міськ. госп-ва. – Х.: ХНАМГ, 2009. – 360 с.
8. *Жванко Л. М.* Біженці Першої світової війни: український вимір (1914–1918 рр.): монографія / Л. М. Жванко. – Х.: Віровець А. П. «Апостроф», 2012. – 568 с.
9. *Жванко Л. М.* Польська громада Харкова і польські біженці Першої світової війни: родинна турбота / Л. М. Жванко // Видатні поляки Харкова: матеріали Міжнародного наукового симпозіуму, Харків, 7 грудня 2011 р. / Генеральне Консульство Республіки Польща, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна. – Х.: Майдан, 2012. (Польський альманах. Вип. V.). – С.75 – 91.
10. *Жванко Л. М.* Рецензія на монографію: Korzeniowski M., Mańdzik M., Tarasiuk D. Tułaczy los. Uchodźcy polscy w imperium rosyjskim w latach pierwszej wojny światowej. – Lublin: Wydawnictwo uniwersytetu M. Curie-Skłodowskiej, 2007. –238 s. / Л. М. Жванко // Український історичний журнал. – 2008. – № 3. – С. 223 – 227.
11. *Жванко Л.М.* Іноземні біженці Першої світової війни в Україні / Л. М. Жванко // Київська старовина. – 2005. – № 3. – С. 77 – 93.

12. Жванко Любова. До проблеми задоволення релігійних потреб біженців католиків у Російській імперії (1914 – 1918 рр.) / Любова Жванко // *Studia Polonijne*. – Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL Katolicki uniwersytet Lubelski Jana Pawła II. – 2009. – Tom 30. – S. 137 – 147.
13. Жванко Любова. Перша світова війна і проблеми польських біженців в Україні (1914 - 1918) / Любова Жванко // *RES HISTORICA*. Tom 30. – Lublin: Wydawnictwo uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2001. – S. 79 – 108.
14. Лихачова Т. М. Культурно-просвітницька робота серед біженців-поляків з Королівства Польського в роки Першої світової війни / Т. М. Лихачова // *Актуальні проблеми вітчизняної і всесвітньої історії*. Зб. наук. пр.: Вип. 10. – Х.: ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2007. – С. 86 – 94.
15. Лихачова Т. М. Польські біженці в м. Харкові в роки Першої світової війни: діяльність громадських організацій / Т. М. Лихачова // *Харків-багатонаціональний: Зб. наук. пр.* – Х.: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2007. – С. 81 – 94.

Жванко Л. Н. Польские беженцы Первой мировой войны на Харьковщине: источниковедческий аспект (1914 - 1918 гг.)

Статья посвящена анализу исторических источников, в которых содержится информация о пребывании польских беженцев на территории Харьковской губернии и Харькова во время Первой мировой войны. Определены те виды документов, которые являются наиболее информативными для характеристики указанной проблемы.

Ключевые слова: Первая мировая война, поляки, беженцы, Российская империя, польская община.

Zhvanko L. N. Polish refugees of the World War I in Kharkiv: Source study aspect (1914 - 1918 years.)

The article is devoted to the analysis of historical sources on issues stay of Polish refugees of World War I in Kharkiv and Kharkiv province. The terms of the selection of documents, it outlines the importance of involving archival sources. The problem of coverage of refugees in the then local press.

Keywords: The First World War, the Polish refugees, Russian Empire, the Polish community.

Соціальний склад вихованок єпархіальних жіночих училищ України (середина XIX – початок XX ст.)

С. В. Нижнікова

Стаття присвячена дослідженню соціального складу учениць єпархіальних училищ України другої половини XIX – початку XX ст. Розглянуто процес зміни співвідношення відсотку «духовних» і «світських» єпархіалок у другій половині XIX – на початку XX ст. Досліджено соціальні групи, з яких походили вихованки. Аналіз соціального складу єпархіалок показав, що попри положення статуту 1868 р., відповідно до якого єпархіальні училища мали всестановий характер, більшість учениць були доньками священнослужителів.

Ключові слова: єпархіальні жіночі училища, історія освіти, жіноча освіта, історія культури, світські вихованки.

Єпархіальні жіночі училища з'явилися в Російській імперії в 40-і роки XIX століття. Ці навчальні заклади створювалися для представниць духовного стану. Загальне керівництво училищами здійснював Навчальний комітет при Св. Синоді. В українських губерніях Російської імперії перше училище подібного типу було засновано 1854 року в Харкові. Усього протягом 1854–1917 років на теренах України функціонувало 11 єпархіальних училищ (у Катеринославі, Кременці, Лубнах, Маріуполі, Одесі, Полтаві, Сімферополі, Тульчині, Харкові та Чернігові).

Метою дослідження є аналіз соціального складу учениць єпархіальних жіночих училищ України протягом другої половини XIX – початку XX століття. Завдання нашої розвідки полягають у встановленні співвідношення відсотку «духовних» і «світських» учениць, аналізі динаміки змін і дослідженні соціальних груп, з яких походили духовні та світські вихованки. Хронологічні межі дослідження охоплюють середину XIX – початок XX ст., проте більший акцент робиться на 1890 рр. – початку XX ст. через недостатність більш ранніх джерел.

Існує декілька досліджень, присвячених історії окремих єпархіальних жіночих училищ другої половини XIX – початку XX століття. Утім, вони були написані здебільшого аматорами та краєзнавцями, у них було відображено лише кілька перших десятиліть історії цих освітніх закладів. Хоча автори розвідок накопичили окремі відомості щодо складу вихованок, проте вони не ставили за мету проаналізувати ці кількісні дані [5; 21; 27; 28]. У розвідках сучасних науковців так само наявні дані щодо соціального складу окремих єпархіальних училищ; але соціальний склад єпархіалок не був предметом спеціальної розвідки [2; 19].

Реконструвати соціальний склад вихованок єпархіальних училищ України можливо, апелюючи передовсім до діловодної документації єпархіальних